

Проф. дфн Ивайло Знеполски

РЕЦЕНЗИЯ

За докторската дисертация на Жана Борисова Дамянова-Асса

«В ЛАБИРИНТА НА ТЕКСТА. СЕМИОТИКАТА ПРЕД ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТА НА ДЕКОНСТРУКЦИЯТА»

Дълго чакахме докторската дисертация на Жана Дамянова-Асса и текстът, който държим в ръцете си показва, че си е струвало да чакаме. Това е добре узрял, но не и презрял плод. Дисертацията е резултат на това, което Ролан Барт наричаше повторно четене, бавно проникване в текста и бавно писане, напредване стъпка по стъпка в един труден и обемист корпус от текстове, при което всяка нова стъпка носи, наред с радостта от разбирането и съмнения, и обезкуражаване. Самата дисертантка споделя: «Тази работа претърпя много варианти, но винаги новото писане тегнеше към ново начало и втурване в нови първични и вторични текстове, връщане към тези, които са забравени и след известно време изглеждат напълно непознати» (181 с.)

Дисертацията е плод на продължителните ѝ занимания с Жак Дерида, а тези, които познаваме Жана Дамянова от близо, ще кажем, на многогодишна целенасочена концентрация върху един автор и на почти маниакален стремеж да се прочете всичко от него и всичко писано за него (библиографията на Дерида включва 58 труда). Приложената на края на дисертацията библиография не е ритуално спазване на академичните изисквания, а неподправено свидетелство за сериозността на изследователската работа, подкрепено от следите оставени в представения текст. «Репутацията на обезкуражаващо труден автор, която неотклонно съпътства Дерида, по интерпретативна необходимост пакетира смътните му текстове заедно с компетентните му коментари. Решаващата роля на вторичната литература за рецепцията на първичната съвсем не е инцидент, който сполетява временно само прохождащи хуманитаристи.» (105-106) Жана Дамянова има предвид не кой и да е, а такъв автор като Юрген Хабермас. Така че трябва да приемем без смущение факта, че всяко разсъждение върху Дерида е разсъждение върху творбите на Дерида и разсъждение посредством

коментарите за Дерида. Творчеството на Дерида е сбор от собствените му трудове, плюс многобройните коментари-интерпретации, които го обясняват, изясняват, доизясняват, допълват, превеждат на по-разбираем теоретичен език и т.н. Успоредно с всичко това не бива да изпускате от поглед и дългогодишните занимания на Жана Дамянова със семиотика, също така бавното и сигурно навлизане в перипетиите на не много дългата ѝ, но богатата история.

Целта на дисертацията, заложена в подзаглавието - «Семиотиката пред предизвикателството на деконструкцията» (заглавието «В лабиринта на текста» обозначава мястото на което се случва тяхната среща) - търпи редица уточнения и измествания в хода на самото изследване по посока на обсъждане поведението на Дерида пред лицето на господстващото теоретично направление в момента на неговото заявяване като автор. Следователно не става въпрос за еднопосочно влияние или еднопосочна реакция. Не става въпрос и за експлицитно заявен дебат. По-скоро водещите семиотици и Дерида в еднаква степен се пренебрегват. Така че Жана Дамянова ще изпълни с вещина ролята си на имагинерен посредник. Тя организира един «инсцениран дебат» между семиотиката и деконструкцията. В този дебат на семиотиката е отредена ролята на метод, който застъпва *смисъла* - сигурен, фиксиран, застопорен, а според обвиненията «метафизичен», а на деконструкцията ролята на *безсмислието*. «Работната хипотеза е, че конструирането на смисъла се осъществява като двупосочно движение по пътя, който свързва смисъла и безсмислието.» (23) В така формулираната хипотеза, категорията смисъл присъства в два различни модуса, които не са разграничени - единия път под формата на опозиция на безсмислието, втория път като синтез от смисъл и безсмислие. Големият отворен въпрос е какъв е този смисъл, който ще примири смисъла и безсмислието, семиотиката и деконструкцията. От допълнително уточнение се нуждае и категорията безсмислие. Освен ако не приемем, че в традициите на Дерида дисертантката борави с концепти-метафори. И случаят изглежда точно такъв. «В хода на картографирането на мисълта и езика - пише тя - допускам че иновациите на Дерида се случват на концептуално равнища и в много случаи, ако не изобщо, се дължат на способността му да открива изненадващи аналогии на фонетично, семантично и ситуационно равнище или казано по друг начин: да изнамира хубави метафори (...) Това, което създава концептуална иновативност е точно това, което я оспорва. Достигането на повратната точка, в която това, което конструира един концепт е същото, което го проблематизира, е заветната цел на всеки коментатор на Дерида.» (56)

Още във своите първи текстове, казва Жана Дамянова, Дерида проявява подчертано «семиологично любопитство». Израз, зад който се крие фактът, че той, много близък до философията на езика, не може да избяга от проблематиката на значението, на означаването, на означаващите практики... Всичко това на фона на критика на теоретичните основи на семиологията и отхвърляне метафизичните претенции на знака и епистемологичните му претенции. В текстовете от ранния период на Дерида Дамянова извежда една «съпътстваща науката за знаците - област, която именува «концептуална семиотика». Понятие, което също може да приемем за метафора, чийто смисъл е - означаващите практики се опират не на сетивните дадености, а на предпоставените от автора теоретични концепти, които придават определен смисъл на нещата от света.

Проследяването на активността на тази «концептуална семиотика» позволява на Дамянова да открие в творчеството на Дерида три смислови пласта: микросемиотичен, мезосемиотичен и макросемиотичен. Тези три пласта могат да бъдат открити в творбите му от трите периода, на които обикновено подразделят творчеството на Дерида (ранен академичен, среден игрови и късен етико-политологичен). *Микросемиотичният* пласт обхваща предконцептуалните елементи. В семиотичен план, посочва дисертантката, това са «различителните признаци (Сосюр, Якобсон) или фигурите (Йелмслев, Еко), тоест незначимите компоненти на знака. При Дерида техните функции са поети от други три думи - чертата, белегът и следата. Особено внимание заслужава последната и Жана Дамянова на много места в дисертацията се връща и връща към нея, приемайки претенцията на Дерида, че именно следата, в качеството си на индекс, загубил връзката с произхода си, скъсал метафизичната връзка, може да се яви алтернатива на семиологичния знак. Това позволява на този различителен признак да генерира по-високо концептуално равнище, да се превърне в концепт, в сноп от семантични съдържания. *Мезосемиотичният* пласт обхваща според Дамянова двата плана на знака - означаемостта и означаващото, заедно с неговия референт. Подкопаването на теоретичната основа на семиотиката се задълбочава. Тук, казва Жана Дамянова, концептуализирането е тясно обвързано с разпадането на знака - изместване на съотношението между компонентите на структурата му, както и проблематизиране статута на самите компоненти, на първо място на референта. На тяхно място Дерида въвежда термините - писменост, дисеминация и *difference*. *Макросемиотичният* пласт обхваща «интертекстуалната мрежа, в която е вписан даден текст, комуникативните ситуации, в които участва и едните тематични масиви, които се

изграждат от свързано поредица текстове». Този пласт е организиран по пътя на интерпретацията. Ако в първия пласт водещата категория е понятието, а във втория - концептът, в този пласт Дамянова откроява важността на проблема за контекста и текстовия лабиринт. Така попадаме на територията на текстуалната семиотика. Разбира се, подчертано е, че тези три пласта трябва да бъдат мислени като взаимно пресичащи се и свързани, с променяща се доминанта.

В изследването си на отношението на Дерида със семиотиката дисертантката осъществява една трудна операция на вдвояване на изследователската гледна точка, очертавайки «мобилизирани препратки» между реконструкцията на деконструктивисткото начинание и подходящи топоси от концептуалната система на семиотиката. Казано по друг начин, очертава общо поле, в което реконструкцията на понятията, се картографират посредством семиотичната им рецепция. По подобие на Дерида и дисертантката постоянно обръща съотношенията. В един случай семиотичната система е видяна през призмата на деконструкцията; след това самата семиотика осигурява набор от изследователски операции, «в качеството ѝ на поле, в което пребивават в конфликтни или хармонични отношения множество парадигми». (73) Така са осигурени редица пресечни точки, където става възможна срещата на два различни концептуални реда, два различни типа рецепция и открояването на различното тематизиране на знаците, знаковите системи и процесите на означаване. И тя е сигурна, че тази операция осигурява видимост, това са нейните думи, на «решаващият принос на Дерида за съвременното състояние на науката».

Кръстопът на тази среща на семиотиката и деконструкцията се явяват класическите понятия на семиотиката, около които се разгръща не един дебат. Реконструирането на тази история на базата на основни дихотомии като: семиология - семиотика, говорим език - писмен език, значение - смисъл, език-обект - метаезик, натурализъм - културализъм, текст - коментар и тяхната рецепция в творбите на Дерида, е дало може би най-стимулиращите при четене страници от дисертацията. Тук текстът на Дамянова придобива особен обем, включвайки, експлицитно или имплицитно, в инсценирания дебат всички големи имена на семиотиката и не малко философи играли роля в богатата ѝ предистория и в самата ѝ история. Ще изброя само част от семиотиците: Сосюр, Пърс, Йелмслев, Якобсон, Бенвенист, Чарлс Морис, Леви-Строс, Барт, Еко, Греймас, Остин, Сърл... За да преминем към следващото поколение - Томас Сибиък, Жан Петито, Франсоа Растие, Еро Тарасте, Петер Неселрот и

коментаторите на Дерида - Стенли Фиш, Вилфред Ньот, Кристофър Норис и много други...

Дисертантката отбелязва, че «семиологичните схващания, които Жак Дерида развива в различен ритъм по протежение на цялото си писмено наследство, открояват концептуална работа в полето на класическите понятия на семиотичния дискурс. Това води до многократно преразглеждане на понятията и до свеждането им до разпиляващи се смислови снопове.» (71) Значението на тези страници, без да се отделят от начертаната задача, надхвърлят конкретната тема и притежават общометодологическа ценност. Ще спомена само фино представената разлика между термините семиология и семиотика, обичайно възприемани като синоними; между термините понятие и концепт, също смятани за синоними, и поставянето им в йерархична светлина (понятието е нещо което може да бъде посочено, да бъде възприето сетивно, докато концептът е конструиран и подлежи на схващане); разликата между термините значение и смисъл - значението визира изолиран знак и го откъсва от смисъла, а смисъла е недеформирано от контекста значение и т.н. Дерида демонстративно загърбва обсебеността на семиотиката от мислене в дихотомии. Той избягва употребата на един или друг, а често и на двата термина от изброените опозиции или преобръща съотношението им (както в случая с говоримата и писмена реч), релативизирайки съдържанието им... Това извежда напред и превръща в централна за Дерида дихотомията текст - коментар. Но неговият възглед за коментара скъсва радикално с рутинната семиотична практика на прилагането на подходящ мета-език, който предварително задава правилата на коментара. Текстовете му се разгръщат по логиката на асоциативните вериги, в които концептите отправят един към друг. Жана Дамянова, може би малко условно, нарича тази негова позиция «антиепистемологична» (111) и предприема опити да я изведе по два пътя: първият: чрез анализа на работата на Дерида върху концепта и разкриване на «парадоксалната му структура» (фиксиране на определено концептуално съдържание и разколебаване, разпиляване на това съдържание - процедура отговаряща на термина «десиминация»); вторият път - надстрояващ се и обобщаващ работата с термините, се изразява в отхвърлянето на самата идея за метаезик.

В традиционното разбиране на теорията за езиковите актове контекстът задава смисъла на възможната интерпретация. Но преди да стигне до проблема за интерпретацията Дерида оспорва установеното разбиране за контекст: «Винаги може да възникне ново обстоятелство - пише Жана Дамянова - което да предизвика

«засечка» в процеса и промяна в декора на сцената. Това дава основание да се приеме, че контекстът се конструира, а не е моментна снимка на състоянието на нещата в света, върху което протича конкретния комуникативен акт. Контекстът не е мизансцен, застинал отрязък от света.» (165-166) Бидейки резултат на конструиране, контекстът в практиката на Дерида позволява разтеглянето до възможния предел границите на всяка комуникация. От тук и мястото, което е намерила в дисертацията, темата за лабиринта. Цялата тази игра с вариращите смисли на концептите се разиграва на полето на текста, в лабиринта на текста. Дамянова споделя широко съществуващото мнение, че творчеството на Дерида представлява «смыслов лабиринт». Концептите са пресечни точки, ориентири и пътеводители в този лабиринт. Това дава възможност да се открият неподозирани връзки между нещата, да се очертаят различни интерпретационни маршрути. Концептуалната креативност на този подход дава възможност в избора на един от тези маршрути да се запази «спомена» за изоставените варианти... Но цялостното описание на лабиринта не е възможно нито във времето, нито в пространството. Впрочем самата Дамянова, посочвайки различните реторични и аргументативни режими при употребата на термина лабиринт в текстовете на Дерида - цитиран пример, дума-концепт и метафора - като че е склонна да приеме, че се явява по-скоро една ефектна метафора. За да ѝ придаде повече убедителност тя извиква на помощ Борхес, Делюз, Гатари, но преди всичко Умберто Еко, който в «Семиотика и философия на езика», но и в конкретно приложен план в «Читателят във фабулата», не само теоретично обосновава възможните типове смислови лабиринти, но и свързва принципите им с класическия семиотичен инструментариум.

Стигаме до един голям проблем, който привидно няма пряка връзка с темата от заглавието на дисертацията, но който трудно може да се избегне, ако искаме да разглеждаме творчеството на Жак Дерида като самостоятелен оригинален проект, изправен сам срещу многобройното семиотично войнство. Това е проблемът за начина, по който Дерида се ситуира в съвременната панорама на идеите, за водещият принцип, който дава основание да разглеждаме творчеството му като едно цяло. Такова философско идентифициране би било бараж срещу обвиненията от различни страни в релативизъм или скептицизъм. Деконструкцията е негова емблема, разпознавателен знак, но не може да бъде определена като метод или философска система. Самият Дерида говори за «жестове на деконструкция» - т.е. за техники, стратегии и инструменти за разколебаване и пресемантизиране на съществуващи вече концепти, но не предлага и не предполага основен водещ принцип. Деконструкцията няма

характер на организиращ принцип, а е по-скоро вид практика, резултат от работата по текста или най-много теоретизиране на определени резултати ... Значи единството на творчеството му трябва да бъде търсено на друго място. Включвайки се интензивно в дебата от огромния коментарен интертекст Жана Дамянова опитва пригодността на няколко ключа. Първият, позоваващ се на Ричър Брандом и определящ подхода на Дерида като «концептуален прагматизъм», остава почти некомментиран - по същество той се свежда до определена практика и не е в състояние да послужи да поставената задача. Предпочитанията ѝ тръгват по две други линии, а по-късно и в опитите за обосноваване на връзката между тях. Всичко това на фона на ясното съзнание, че Дерида е критично настроен към инструменталната и процедурна страна на метода («Не може да мислим, че метаезикът е своеобразен ключ за отваряне на всички врати, този въпрос е една монументална глупост» - това са думите му) и нещо повече, категорично отрича всякакви идентифициращи го процедури. (76)

Вторият ключ за теоретичното идентифициране на творчеството на Дерида Дамянова търси в опозицията семиотика / деконструкция. Ако семиотиката има в основата си принципа на репрезентационизма (т.е. съдържанието на концептите е делегирано от външни обекти), то негова опозиция се явява конструктивизмът (субектът конструира концепти, които налага върху обективния свят). Но дисертантката си дава сметка за ограничеността на тази опозиция и затова я смекчава с извода, че двата подхода при Дерида са свързани, по начин, в който «репрезентационизмът се явява рубрика в конструктивизма». Така е оставена възможност за моста, който дисертацията ненатрапчиво, но убедено гради между семиотиката и означаващите практики на Дерида. Но очевидно най-много внимание, с «вадене на вода от много кладенци», отделя на третия ключ, който обещава по-обща философска идентификация. И така, следвайки една тенденция от коментарния интертекст върху Дерида, Дамянова приема, че единството на творчеството му може да бъде открито в принципа на холизма.

Но холизмът, както е добре известно, е подход обвързващ частите с цялото, унифициращ и унифициращ. Нещо, за което Дамянова си дава сметка, припомняйки холизма на структурализма и свързаната с него семиология, от които Дерида програмно се разграничава. Въпреки това операцията става възможна, ако се проблематизира самото понятие холизъм. Основания за това могат да се намерят във факта, че в различните дисциплинарни полета холизмът се проявява по различен начин - едни са принципите му в социологията, други във философията и трети в политическите науки.

Холизмът е силно компрометиран в политическите науки, но дали така стоят нещата във философията на език, в литературната теория или когнитивните науки. Още във Въведението на дисертацията Жана Дамянова обявява: «Текстовете на Дерида се вписват в един холистичен проект, който предполага повсеместна свързаност» (7) Не се уточнява свързаност на какво. Основанията за тази повсеместна свързаност тя намира в езиковата интенционалност. «Обосновка на холистичната теза са маршрутите, които изминава схващането за смисъл, текст и знак.» (8) С други думи този холизъм не означава устойчива и непроменлива цялост, още по-малко единство. Холизмът на Дерида, определен от нея като концептуален, предполага обвързаност между семантичните съдържания, при която промените в едно от тях води до изменения в останалите, но без промяната да се реферира на някакъв общ принцип извън съотношението между тях самите. Това положение е олицетворено от фигурата-метафора на лабиринта, на поредицата от лабиринти, произлизащи един от друг, на безкрайния лабиринт. Накратко, за Дамянова въплъщение на холистичния характер на проекта на Дерида е тази всеобхватна мрежа от препращащи един към друг текстове.

Не само в разглеждания от нас случай, но и в много други, въпреки енергичните му приживе протести, Дерида не може да избегне процедурите по методологическата му идентификация. В началото на първата глава от дисертацията Жана Дамянова пише: «Търсенето на виртуалното съгласие на анализираният автор, което е присъщо на миметичния подход, се внедрява в обяснителните и описателните процедури на реконтекстуализацията.» (22) Трудно е да гадаем, дали предложената от нея методологическа идентификация би могла да получи реалното одобрение на Дерида, но едно е сигурно, че миметичният подход е създал една огледална деридианска ситуация на разколебаване, неутрализиране и преобръщане на понятието холизъм, което започва да работи по нов начин и работи добре. Позицията на Дамянова се вписва много успешно в международния дебат върху холизма на Дерида.

Това не е единствената деридианска ситуация в построяването на дисертацията. Стилът на изложението в дисертацията, без да е миметичен, е отчасти деридиантски, доколкото предлага кръгово изложение на проблематиката, постоянно връщайки се към едни и същи мотиви, които с привличането на нови аргументи се впитат във все по-усложняваща се и изместваща се конструкция, с пресметнатия риск от частична непрозрачност. В някаква степен цялото съдържание на дисертацията се осъществява в процес на изместване, преакцентирание и препращане. Заглавието на дисертацията - «В Лабиринта на текста» и подзаглавието - «Семиотиката пред предизвикателствата

на деконструкцията», поставят два различни, макар и допълващи се проблема. В хода на изложението задачата визирана в подзаглавието постепенно се превръща в теоретичен подфон на задачата, поставена от заглавието. По-малко от очакваното получаваме от това как семиотиката реагира на предизвикателствата на деконструкцията. Да се види какво се променя в семиотиката под влияние на деконструкцията предполага изследване, извеждащо на преден план редица водещи семиотици и семиотични практики, доколкото семиологията от 60-те години и семиотиката от 90-те години не са идентични. Предполага да се проследи развитието поне на няколко водещи семиотици (защото няма една семиотика - Барт, Лотман, Греймас, Еко, съвременните когнитивисти трудно могат да бъдат разглеждани като едно цяло). Да се изследва кои от тези семиотици изобщо четат Дерида и как го четат. Да се изследва познава ли Дерида текстовете на различните семиотици след 80-те години и какво е отношението му към тях и т.н. Благодарение на преобръщането, за което говоря, деконструкцията се превръща в основен обект на изследване, но не сама по себе си, а в богато експонирания контекст на заварената на терена семиология. Дисертацията ни предоставя възможност много добре да видим и разберем как деконструкцията се разгръща и интегрира редица семиотични практики на означаване и смислообразуване, отивайки отвъд тях. Деконструкцията се разгръща на полето на означаващите практики, прибавяйки свое предложение, без да успее да дискредитира или отстрани другите предложения. «Днес едва ли е възможно писане, което информирано или невежо, имплицитно или експлицитно, съзнателно или несъзнателно, да не е свързано с латентен или явен структурализъм.» (146) Дисертантката, поставяйки разглеждането на Дерида в контекста на традициите на семиологията и семиотиката на определена «цитатна мрежа», ясно «поставя новите въпроси за написаното от Дерида в семиотична перспектива» (41). Достига до идеята за кооперирането, а не за алтернативността на двата подхода: «Докато на микро- и мезонивата теоретичните импликации на семиотиката и деконструкцията са в конкурентно разминаване, на макроравнище те се срещат в опита за преодоляване на репрезентационизма и залагането на конструктивизма.» (42)

В много краткото Заключение (може да говорим за разменените места на Въведение и Заключение) намираме едно признание за необявена предварително и неизпълнена цел: «Стремежът да се открие тайната на завладяващото и талантливо писане на Дерида, разбира се, е провален.» (180) За нейно успокоение ще кажа, че тайната не е разкрита, защото няма тайна, стилът на писане е въпрос на

индивидуалност, която понякога е неповторима. Но в замяна на това дисертацията разкрива много други механизми и обогатява не само нашите представи, но и бедната ни отечествена литература с компетентно и проникновено представяне на едно много важно проблемно поле в съвременната хуманитарна наука, влизайки в равноправен диалог с международната научна общност от коментатори на Дериди.

Много лесно е да се направи преценка на дисертация, която далеч надхвърля необходимите критерии за защита. Горещо препоръчвам на уважаемото жури да присъди на Жана Дамянова-Асса образователната и научна степен «доктор».

Проф. дфн Ивайло Знеполски